परिच्छेद ४

उत्पादनशील रोजगारी, मर्यादित श्रम र दिगो सामाजिक सुरक्षा

४.१ श्रम तथा रोजगारी

१. पृष्ठभूमि

आन्तरिक श्रम बजारको प्रशोचन क्षमता कम हुँदा श्रम बजारमा प्रवेश भएका अतिरिक्त श्रम शक्ति वैदेशिक रोजगारीमा जाने प्रवृत्ति छ । दैनिक ठूलो संख्यामा युवा विदेशिने गरेका र विप्रेषण आय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा एक चौथाईको हाराहारी रहेको छ । नेपाल एकात्मक राज्य व्यवस्थाबाट संघात्मक शासन व्यवस्थामा रुपान्तरण भएको परिवेशमा तीन तहका सरकारबीच संविधान र अन्य प्रचलित कानून बमोजिम जिम्मेवारी र अधिकारको बाँडफाँड भएको स्थिति, विश्वव्यापीकरणको वर्तमान परिवेशमा श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षाको विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा साझा प्रयत्न तथा प्रतिवद्धता समेत भएको अवस्था एवम् नेपाल हाल जनसांख्यिक लाभको स्थितिमा रहेको अवस्था रहेको छ । साथै, न्यूनतम पारिश्रमिकको कानूनी व्यवस्था, बाल श्रम निवारण गुरूयोजना कार्यान्वयन र रोजगार सेवा केन्द्रको स्थानीय तहसम्म विस्तार भएको परिवेशमा देशभित्रको श्रम बजारमा भएका सबै किसिमका शोषण र विभेदको अन्त्य गर्दै असल औद्योगिक सम्बन्ध कायम गर्न तीन तहका सरकारबीच उचित सहकार्यको विस्तार, वैदेशिक रोजगारीको लागि नयाँ-नयाँ गन्तव्य खुल्दै गएको स्थिति र सामाजिक सुरक्षाको विषयमा श्रमिक तथा रोजगारदातामा समेत सचेतना बढ्दै गएको लगायतका अवसर छन् । हाल १११ वटा मुलुकमा संस्थागत रूपमा र १७८ वटा मुलुकमा व्यक्तिगत श्रम स्वीकृति लिई वैदेशिक रोजगारीमा जान खुला गरिएका र १२ वटा मुलुकसँग द्विपक्षीय श्रम सम्झौता भएको छ ।

श्रमसँग सम्बन्धित तीन तहका सरकारको कार्यजिम्मेवारीलाई थप स्पष्ट पार्दै कार्यक्रम सञ्चालनमा प्रभावकारी समन्वय गर्नु, श्रम तथा रोजगारीको हकको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्नु, श्रमको सम्मान गर्ने संस्कारको विकास गरी स्वदेशमा नै रोजगारी तथा स्वरोजगारी अभिवृद्धि गर्नु, उत्पादनशील क्षेत्रमा रोजगारीका अवसर पहिचान र सिर्जना गर्दै रोजगारीको तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित गर्नु, असल श्रम सम्बन्धको विकास गर्नु, अनौपचारिक क्षेत्रको रोजगारीलाई औपचारिक क्षेत्रमा रुपान्तरण गर्नु, श्रम बजारको माग अनुरूप सीपयुक्त श्रम शक्तिको उत्पादन गर्नु, आवश्यक संस्थागत क्षमताको विकास गर्नु, योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी विद्यमान योजनालाई सर्वस्वीकार्य र दिगो बनाई दायरालाई फराकिलो बनाउन सरकार, रोजगारदाता र श्रमिकबीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य स्थापित गर्नु, वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त पुँजी, प्रविधि, ज्ञान र सीपलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्नु, श्रम तथा रोजगार प्रशासनमा सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउनुजस्ता चुनौति देखिएका छन् । यस सन्दर्भमा सोह्रौं योजनामा श्रम तथा रोजगारीसँग सम्बन्धित रूपान्तरणकारी रणनीति पहिचान गरी सो अनुरूप कार्यनीति तथा प्रमुख कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक रहेको छ । सो अनुसार यस सम्बन्धी रणनीति तथा कार्यक्रमहरूले कृषि तथा उद्योग, सामाजिक र पूर्वाधार लगायत अन्य क्षेत्रमा सिर्जना गर्नसक्ने समन्वयात्मक अतिरिक्त लाभ तथा विरोधाभाषको पहिचान, विश्लेषण तथा संश्लेषण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा गुणात्मक नतिजा हासिल गर्नको लागि यो कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गरिएको छ ।

२. उद्देश्य

१. उत्पादनशील, मर्यादित र सुरक्षित आन्तरिक रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गर्नु ।

२. वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, मर्यादित र व्यवस्थित बनाउनु ।

३. रूपान्तरणकारी रणनीति

१. आन्तरिक रोजगारीका पर्याप्त अवसर सिर्जना गर्ने । (४.४.१)

२. श्रम व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने । (४.४.५)

३. श्रमिकको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको दायरा विस्तार गरी थप प्रभावकारी बनाउने । (४.४.६)

४. वैदेशिक रोजगारी व्यवस्थापनका सबै चरणलाई व्यवस्थित बनाउँदै लैजाने। (४.४.४)

५. विदेशबाट फर्किएका श्रमिकको ज्ञान, सीप, अनुभव र पुँजीलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्ने। (४.४.७)

६. आप्रवासी कामदार व्यवस्थापन गर्ने। (४.४.८)

४. कार्यनीति

१. न्यूनतम् रोजगारीको प्रत्याभूतिसहित श्रम बजारको माग अनुसार प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमको पुनसंरचना गरी प्रभावकारी रूपमा संचालन गरिनेछ। (रणनीति १)

२. श्रम तथा रोजगार सम्बद्ध सूचना तथा तथ्याङ्क एकै स्थानमा उपलब्ध हुने गरी एकीकृत रोजगार व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरी प्रयोगमा ल्याइनेछ। (रणनीति १)

३. अनौपचारिक क्षेत्रमा रहेको रोजगारीलाई क्रमशः औपचारिक क्षेत्रमा रूपान्तरण गरिनेछ। (रणनीति १)

४. सबै स्थानीय तहमा रोजगार सेवा केन्द्र स्थापना गरी एकीकृत रोजगार सेवा तथा सुविधा प्रदान गरिनेछ। (रणनीति १)

५. विभिन्न प्रदेशमा रोजगार सम्मेलनमार्फत् रोजगारदाता र रोजगारी चाहनेबीच अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरी रोजगारीका थप अवसर सिर्जना गरिनेछ। (रणनीति १)

६. रोजगारी र श्रम बजारको प्रवर्द्धन र विस्तार सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरिनेछ। (रणनीति १)

७. रोजगारी सिर्जनाको लागि विषय क्षेत्रगत नीतिबीच तादत्म्यता कायम गरिनेछ। (रणनीति २)

८. श्रम प्रशासनसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि तथा प्रतिवद्धतालाई आन्तरिकीकरण गर्दै लगिनेछ। (रणनीति २)

९. श्रमको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास गर्दै श्रमिक अनुकूल वातावरण सिर्जना गरिनेछ। (रणनीति २)

१०. प्रतिष्ठानमा व्यावसायिक सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी क्षेत्रगत मापदण्ड क्रमशः बनाई लागू गरिनेछ। (रणनीति २)

११. व्यवसाय र मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजनाको कार्यान्वयन योजना बनाई लागू गरिनेछ। (रणनीति २)

१२. व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य निरीक्षक, श्रम निरीक्षक र सरोकारवालाको क्षमता विकासलाई निरन्तरता दिइनेछ। (रणनीति २)

१३. श्रम, ट्रेड युनियन र योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षासँग सम्बद्ध कानूनलाई समसामयिक परिमार्जन गर्दै लगिनेछ। (रणनीति ३)

१४. सामाजिक सुरक्षा कोषको दायरा विस्तार तथा उच्च प्रतिफल दिनेगरी सुरक्षित रूपमा परिचालन गरिनेछ। (रणनीति ३)

१५. वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन विद्यमान नीतिगत, कानूनी, संरचनागत र प्रक्रियागत व्यवस्थामा समसामयिक सुधार गरिनेछ। (रणनीति ४)

१६. वैदेशिक रोजगारीको लागि नयाँ श्रम गन्तव्य मुलुक तथा पेशाको पहिचान एवम् श्रम सम्झौता गरी नेपाली नागरिकले सुरक्षित, लाभदायक र सम्मानजनक रोजगारी पाउने अवस्थाको सिर्जना गरिनेछ। (रणनीति ४)

१७. वैदेशिक रोजगारीको व्यवस्थापनका चरणमा श्रमिकको हकको सुनिश्चितता र हित प्रवर्द्धन गरिनेछ। (रणनीति ४)

१८. वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली श्रमिक र तिनका परिवार लक्षित कल्याणकारी सेवालाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ। (रणनीति ४)

१९. वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपाली नागरिकको सीप परीक्षण र प्रमाणीकरण गरी गन्तव्य मुलुकमा सो सीपलाई मान्यता दिन पहल गरिनेछ। (रणनीति ४)

२०. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय एवम् गन्तव्य मुलुकको समेत सहकार्यमा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिलाई लक्षित गरी प्रभावकारी रूपमा पुनःएकीकरण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै विस्तार गरिनेछ। (रणनीति ४)

२१. सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीलाई दिइने अभिमुखीकरण कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । (रणनीति ४)

२२. वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमिक र अनौपचारिक तथा स्वरोजगार श्रमिकलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आवद्ध गरी सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गरिनेछ। (रणनीति ५)

२३. श्रम गन्तव्य मुलुकसँग पारस्परिक सम्झौता गरी सम्बन्धित देशको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनामा आवद्धता गराइनेछ। (रणनीति ५)

२४. औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण आप्रवाह र सामाजिक सुरक्षा कोषसँग आवद्धताको तादात्म्यता मिलाइनेछ। (रणनीति ५)

५. कार्यान्वयन योजना

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम	मुख्य क्रियाकलाप	रणनीति तथा कार्यनीति नं.	स्तरोन्नति स्तम्भ	कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन गर्ने समयावधि				
							२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	रोजगारी वृद्धि विशेष कार्यक्रम	वैदेशिक रोजगारी तथा आन्तरिक रोजगारी सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, व्यवस्थापन र नियमन गर्ने बेरोजगार व्यक्तिको विवरण रोजगार व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा सूचीकरण गर्ने आन्तरिक रोजगारी प्रवर्द्धन अभियान कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने रोजगार मेला आयोजना गर्ने श्रम सम्मान गर्ने संस्कृति तथा वातावरण निर्माण गर्ने आन्तरिक रोजगारी दशकको लागि मार्गचित्र बनाउने वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका व्यक्तिलाई उद्यमशीलता पुरस्कार वितरण गर्ने	१	४	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालय	X	X	X	X	X
		श्रम कानूनको परिपालना (मर्यादित श्रम, न्यूनतम पारिश्रमिक, व्यवसायजन्य सुरक्षा बालश्रम समेत) को लागि प्रतिष्ठान निरीक्षण र श्रम अडिट प्रतिवेदन संकलन गर्ने प्रत्येक प्रदेशमा व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा उत्कृष्ट अभ्यास गर्ने प्रतिष्ठानलाई सम्मान गर्ने	५	४	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	श्रम तथा रोजगार विषय क्षेत्र हेर्ने प्रदेश मन्त्रालय र सबै स्थानीय तह	X	X	X	X	X
		श्रम सम्बन्धी ऐन, नियम, कार्यविधि कार्यान्वयन	५	४	श्रम, रोजगार तथा	श्रम तथा रोजगार विषय	X	X	X	X	X

		अवस्था बारेमा अध्ययन गर्ने सीपमूलक तथा व्यावसायिक पाठ्यक्रम निर्माण तथा परिमार्जन गरी अत्यधिक मात्रामा युवालाई सहभागी गराउने			सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	क्षेत्र हेर्ने प्रदेश मन्त्रालय र राष्ट्रिय व्यावसायिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान					
२	वैकल्पिक रोजगारी अभिवृद्धि कार्यक्रम	वित्तीय साक्षरता तालिम, सीपमूलक तालिम र मनोसामाजिक परामर्श कार्यक्रम संचालन गर्ने रोजगारदाता र वेरोजगार व्यक्ति बीच समन्वयको लागि गोष्ठी, सेमिनार, स्टल र अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	३	४	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	श्रम तथा रोजगार विषय क्षेत्र हेर्ने प्रदेश मन्त्रालय र सबै स्थानीय तह	X	X	X	X	X
३	जनशक्ति विकासका लागि व्यावसायिक तथा सीप विकास कार्यक्रम	सीप अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गर्ने आधारभूत सीपमूलक तालिम सञ्चालन गर्ने कार्यस्थलमा आधारित प्राविधिक सीप विकास र जीवनोपयोगी तालिम सञ्चालन गर्ने	३	४	राष्ट्रिय व्यवसायिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	X	X	X	X	X
४	वैदेशिक रोजगार व्यवस्थापन कार्यक्रम	वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी ठगीका उजुरी सुनुवाई तथा कारवाही व्यवस्था सुदृढीकरण गर्ने वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी सूचना प्रणाली (FEIMS System) निर्माण गर्ने द्विपक्षीय श्रम सम्झौता बमोजिम संयुक्त कार्यसमितिको बैठक आयोजना एवम् सहभागिता सुनिश्चित गर्ने सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रमको क्षेत्र विस्तार गर्ने श्रम स्वीकृति लिई वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिको विदेशमा मृत्यु, अंगभंग र बिरामी भएमा क्षतिपूर्ति स्वरूप आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने	४	४	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन कोष	श्रम तथा रोजगार विषय क्षेत्र हेर्ने प्रदेश मन्त्रालय र सबै स्थानीय तह	X	X	X	X	X
५	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको दायरा विस्तारमा रोजगारदाताको	६	६	सामाजिक सुरक्षा कोष	श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग, वैदेशिक	X	X	X	X	X

		प्रतिष्ठान र योगदानकर्ताको संख्यालाई विस्तार गर्ने				रोजगार विभाग र सामाजिक सुरक्षा कोष					
		योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध हुने श्रमिकलाई पेन्सन, औषधी उपचार तथा छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने	३	६	सामाजिक सुरक्षा कोष	श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग	X	X	X	X	X
		सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई पुनरावलोकन गरी आवश्यकतामा आधारित बनाउने	३	६	सामाजिक सुरक्षा कोष	श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग	X	X	X	X	X

६. नतिजा खाका

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	आ.व. २०८०/८१ को यथार्थ	लक्ष्य					सूचना/तथ्याङ्कको स्रोत	प्रतिवेदन गर्ने जिम्मेवार निकाय
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
	प्रभाव									
१	बेरोजगारी दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	१२.६	१०.५	९.५	८.५	६.५	५.०	नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण	श्र.रो.सा.सु.म.
२	श्रमशक्ति सहभागिता दर	प्रतिशत	३९.८	४१.८	४४.०	४६.०	४८.०	५०.०	नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण	श्र.रो.सा.सु.म.
	असर									
१	श्रम उत्पादकत्व	रू. लाख	२४५	२७५	३०५	३३५	३६५	४००	सोह्रौं योजनाको प्रतिवेदन	राष्ट्रिय योजना आयोग
२	औपचारिक क्षेत्रमा रोजगारीको हिस्सा	प्रतिशत	३६.५	३८.८	४२.०	४४.५	४८.०	५०.०	नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण	श्र.रो.सा.सु.म.
	प्रतिफल									श्र.रो.सा.सु.म.
१	बाध्यकारी श्रमको दर १५) वर्ष वा सोभन्दा माथि)	प्रतिहजार	१.२	१.०	०.७	०.४	०.२	०	नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण	श्र.रो.सा.सु.म.
२	बाल श्रम निरीक्षण	प्रतिष्ठान संख्या	३८४०	३५००	३७००	४०००	४२००	४५००	वार्षिक प्रतिवेदन	श्र.रो.सा.सु.म.
३	बालश्रम मुक्त स्थानीय तह घोषणाको लागि अनुदान प्राप्त स्थानीय तह	संख्या	७०	३००	५००	६००	६५०	६८०	वार्षिक प्रतिवेदन	श्र.रो.सा.सु.म.
४	व्यावसायिक सीपमूलक तालिम लिने संख्या	जना	९४१९	४००००	५००००	६००००	६५०००	७००००	वार्षिक प्रतिवेदन	श्र.रो.सा.सु.म.
५	रोजगारी सिर्जना (वार्षिक)	जना (हजारमा)	९३१	१०५०	१२००	१३५०	१४५०	१५००	वार्षिक प्रतिवेदन	श्र.रो.सा.सु.म.
६	श्रम अडिट प्रतिवेदन	संख्या	४१३९	६०००	७०००	८०००	९०००	९५००	वार्षिक प्रतिवेदन	श्र.रो.सा.सु.म.
७	प्रतिष्ठान निरिक्षण) श्रम कानूनको परिपालना	संख्या	३८४०	३५००	३७००	४०००	४२००	४५००	वार्षिक प्रतिवेदन	श्र.रो.सा.सु.म.

७. अनुमान तथा जोखिम

श्रम बजारको माग र जनशक्ति विकासका कार्यक्रमबीच तादात्म्यता तथा स्वस्थ श्रम सम्बन्धको विकास गरी सुरक्षित तथा भरपर्दो वैदेशिक रोजगारी, औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण प्राप्ति र यसको समयमै सही सदुपयोगको सुनिश्चितता हुनेछ। सामाजिक सुरक्षा कोष अनुरूप विभिन्न स्कीम सञ्चालन गरी योगदानकर्तालाई पूर्ण रूपमा कोष प्रतिको बुझाई र दृष्टिकोणमा एकरूपता कायम गरी लाभ उपयोगको अनुभूति गराउने र कृषि, उद्योग, पर्यटन तथा पूर्वाधार लगायतका क्षेत्रमा उत्पादनमूलक रोजगारी सिर्जना र वृद्धि गर्दै स्वदेशमा नै युवा जनशक्तिको लागि पर्याप्त रोजगारीका अवसर उपलब्ध गराई आन्तरिक रोजगार प्रवर्द्धन अभियान सफलतापूर्वक सम्पन्न हुने अनुमान गरिएको छ । स्रोहौं योजना कार्यान्वयनको क्रममा आउन सक्ने जोखिमलाई मुख्य रूपमा आकलन गर्दा स्रोतको व्यवस्थापन, सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रबीच प्रभावकारी समन्वय, प्रदेश र स्थानीय तहको प्राथमिकतासँगको सामञ्जस्यता, विकास साझेदारबाट हुने सहयोग र समन्वयलाई प्राथमिक रूपमा लिन सकिन्छ।